

Van-e jövője a konzervatív hagyománynak Magyarországon?

KISZELLY ZOLTÁN

A MODERN KONZERVATIVIZMUS JÖVŐJE
MAGYARORSZÁGON

A címben feltett kérdésre egyszerre könnyű és nehéz válaszolni. Könnyű annyiban, hogy a (neo)konzervatív eszmerendszer a közbeszéd része és a konzervatív pártok a világgazdasági centrum számos országában szép sikereket érnek el. Nehéz, ha pontos definíciót kellene adnunk, vagy meg kellene határoznunk, hogy a magyar politikai erőterben mely párt(ok) tekinthetők konzervatívnak, vagy képviselnek konzervatív értékeket. Dolgozatunkban az igenlő álláspont mellett próbálunk érvelni, ám szembesülve a terjedelmi korlátokkal be kell látnunk, hogy vállalkozásunk csupán gondolatébresztésre és továbbgondolkodásra serkentő kísérlet maradhat.

Módszertanilag indokolt a konzervatív fogalom pontos meghatározása és elhatárolása a gyakran szinonimaként használt kereszténydemokrácia fogalmától. A politikai konzervativizmus meghatározásához Vernon Bogdanor szócikkét¹ hívjuk segítségül. Szerinte a konzervatív irányzat akkor alakult ki, amikor a feltörekvő burzsoázia szembefordult a hagyományos struktúrákkal. Az elnevezés Chateaubriand 1817-ben alapított *Le Conservateur* folyóirat címéről, majd az 1830-as évek Angliájából származik, amikor egy eszmerendszert és egy politikai pártot neveztek így. A konzervativizmus sokáig őrizte nemzeti jellegét, ám idővel körvonalazódott kánonja is, melyet Bogdanor a következő ismérvekkel ír le. Isteni gondviselésbe vetett hit, az isteni misztérium és a

¹ Vernon Bogdanor: Politikatudományi enciklopédia. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. p. 302.

tradicionális élet gazdagságának elismerése, a rend és a társadalmi rétegződés támogatása, a magántulajdon és a szabadság azonosságának elfogadása, a tradíciókba és tradicionális jogokba vetett hit, továbbá az a tudat, hogy a reform és a változás nem azonos fogalmak, illetve a lassú változás a megőrzés eszköze.

A hatalom sáncain belüli irányzatként a XIX. században elsősorban a történelmi uralkodó osztályok támogatására számíthatott, melyekhez a tömegében gyarapodó munkásság megjelenése után a felső középosztály is csatlakozott. Politikai alternatívaként való megjelenése országoként eltérő feltételek között ment végbe, ám a XX. század korábbi társadalmi berendezkedést elsöprő, viharos változásai után a középosztály és a munkásság egy része is támogatójává vált.

Bogdanor szerint a konzervatív pártok befolyása a pártversenyben induló pártok jellegétől függ. Gyengék maradtak azokban az országokban (Ausztria, Svájc), ahol kereszténydemokrata vagy populista fasiszta/nemzetiszocialista pártokkal kellett versengeniük. Befolyást veszítettek ott is, ahol vesztes dinasztikus ügy keretébe szorultak, mint a Weimari Köztársaság elején. Ott tudnak megerősödni, ahol komoly jobboldali vetélytárs nélkül maguk is gyűjtőpártként tudnak viselkedni, mint Nagy-Britanniában vagy az USA-ban.

A fogalmi tisztázást szolgálja a kereszténydemokrácia fogalmának elhatárolása. Ronald Irving² a XIX. században az individualizmust gerjesztő *laissez faire* és az antiklerikalizmus elleni irányzatként mutatja be szócikkében a kereszténydemokráciát, amely nézetrendszerében egyesíti a társadalmi és gazdasági igazságosság katolikus eszméjét a politikai demokrácia liberális felfogásával. Konzervativizmusa a hagyományos értékek (család, egyház, közösség) védelmében jelenik meg, ugyanakkor progresszív is, amikor a gazdasági intervenciót és a jóléti programokat támogatja. Igazi térnyerése a II. világháború után kezdődött, amikor a szélsőbal a sztálinizmus, míg a szélsőjobb a nemzetiszocializmus bűnei miatt diszkreditálódott. Hitelességét növelte, hogy a hagyományos értékek védelmében szemben állt e két erőszakos modernizációs mozgalommal, illetve az osztálybéke hirdetésével élesen különbözött a két világháború közötti gazdasági válságba torkollott és döntően a polgári pártok által támogatott szabad verseny kapitalizmus tanától. A felekezeti határok sorvadásával megszűntek a felekezeti alapú pártok, ami kedvezett a gyűjtőpártosodásnak.

Nyugat-Európa számos országában egybeolvadt a konzervatív és a kereszténydemokrata párt. Ott azonban, ahol, mint Hollandiában vagy Olaszországban, megmaradt a konzervatív párt is, a kereszténydemokraták centrista orientációt vettek. A hidegháború idején létrejött ideológiai vákuumot

² Vernon Bogdanor: Politikatudományi enciklopédia. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. p. 268.

jól felismerve az európai egységesszme első szószólói is a kereszténydemokrata politikusok közül kerültek ki.

Irving szerint ameddig a konzervativizmus a totalitárius rendszerek tolerálása miatt sokat veszített támogatottságából, addig a kereszténydemokrácia az 1960-as évek végére más okokból került érezhető válságba. Ennek egyik oka a szociáldemokrata mozgalmak távolodása a neomarxizmustól és közeledése a liberális demokrácia és piacgazdaság eszméihez. Továbbá a modernizáció átrendezte a társadalmi struktúrákat, a szekularizáció és a fogyasztói társadalom kultúripar által gerjesztett előretörése aláasta a kereszténydemokrata pártok és támogató szervezeteik bázisát.

Ha a kereszténydemokráciát a konzervativizmussal szemben kívánjuk definiálni, úgy meghatározó tulajdonságként az egyház szociális tanítására építő, a kontinentális Európában a szociális piacgazdaság képében megjelenő társadalmi-gazdasági modellt kell említenünk. Ez a totalitárius diktatúrák utáni rezsim gazdasági legitimációját is szolgálta és a munkavállalók társadalmi integrációjának eszköze volt.

Az általános fogalomtisztázás után lássuk, hogy a nyugat-európai tapasztalatok mennyiben alkalmazhatóak a második millennium utáni Magyarországon.

A címben szereplő kérdésre igenlő válaszunk egyértelmű, ám csak azzal a megszorítással, hogy csak a modern konzervativizmusnak van jövője. Állításunk alátámasztására Tökéczi Lászlót hívjuk segítségül, aki a tárgykörben rendezett konferencián³ emlékeztetett a magyar nemzet XIX-XX. századi társadalmi tagolódására. A döntően agrártársadalom mellett nagyszámú öntudatos és művelt nemességgel és a nemzeti műveltséget támogató egyházakkal találkozhatunk, melyek a középhatalomnak számító osztrák birodalom magyar részét meghatározó vármegyerendszer hatalmi sáncain belül egyszerre állnak ellent a dinasztia egységesítő és a nemzetiségek emancipációs törekvéseinek.

A struktúrakonzervativizmus a történelmi fő- és köznemesség előjogait is védte, ám a magyarságra nézvést a török hódoltság után elinduló kedvezőtlen demográfiai folyamatokat ellensúlyozandó, kellően nyitott és befogadó tudott maradni ahhoz, hogy a Kárpátok bércein belül új hazát keresőket és a feltörekvő új rétegeket is integrálni tudja. Államalapító királyunk intelmeit szem előtt tartva az egységes kultúrnemzethez tartozást az asszimiláción keresztül mindenki számára biztosította. A liberális konzervativizmus magyar elnevezéseként meghonosodott nemzeti szabadelvűség ezt fejezte ki. A megkésett nemzetállami fejlődés korában – amikor Német- és Olaszország, Japán, vagy

3 Batthyány Lajos Alapítvány: Konzervatív alternatíva. Batthyány Lajos Alapítvány Kiadója, Budapest, 1996.

az USA területe és államisága még nem nyerte el végső formáját – a nemzet adta a közhatalmi gondolkodás természetes keretét. A szabad(ság)elvűség a perszonálunió, majd később az Osztrák-Magyar Monarchia dualizmusa révén mozgásterében korlátozott volt, ám egy dinamikus felzárkózó fejlődést élő nemzet szabadságvágyát is kifejezte.

A nemzeti szabadelvűség társadalmi bázisát adó csoportok azonban a történelem viharában eltűntek. Az agrártársadalom a modernizáció áldozata lett. A világháborús „félresiklás” pedig a kívülről érkező totalitárius eszmék káros hatására a konzervativizmust hordozó és a polgárosodást előrevivő (főként vidéki) zsidóság megsemmisítésében, majd a németység kitelepítésében csúcspontot ért ki. A történelmi osztály bukása 1944/45-ben, majd gazdasági alapjainak és társadalmi befolyásának államszocialista rendszerben való felszámolása csak betetőzte a nemzeti szabadelvűség háttérbe szorulását.

Ezt a fogalmi és történelmi kitérőt szükségesnek tartottuk, mielőtt vizsgálódásainkat napjaink történéseinek bemutatásával folytatnánk. Magyarországon különbséget kell tennünk az érték- és struktúrakonzervativizmus között. Előbbi alatt a klasszikusnak tekinthető – citoyen – értékek megőrzését, a fontolva haladást, míg utóbbi alatt a status quo megőrzését értve elsősorban. Ebben a megközelítésben napjainkban a jobboldali pártok csoportja érték-, míg az MSZP struktúrakonzervatív pártnak tekinthető. Nem vitatjuk, és nem is vitathatjuk el a hazai baloldaltól a modernség tulajdonságát. Meghatározó pártként a szocialisták a német SPD Bad Godesberg-i programjához hasonlóan elfogadják a kapitalizmust és a demokráciát, és gyűjtőpárti programjukba számos konzervatív elemet is integráltak. Ez leginkább a gazdaságpolitikára érvényes. Mindezek ellenére az MSZP-t a társadalom alapvető konzervatív értékeit elfogadó, ám döntően struktúrakonzervatív pártnak tekintjük.

A pártversenyben a két gyűjtőpárt körül erőcentrumok jöttek létre, melyek a szociáldemokrata és a kereszténydemokrata irányzat megerősödéséhez vezettek. A rendszerváltáskor a szocialista pólus halványodni és a liberális erősödni látszott, ám ez a folyamat a második szabad választást követően megfordult. A pártfejlődés gyűjtőpárti jellege mellett feltétlen említést érdemel a Katz-Mair (2001) szerzőpáros által bevezetett kartellpártosodás. Ennek lényege, hogy a parlamenti pártok kartellbe tömörülve privilegizálják a költségvetési támogatáshoz és az állam által működtetett vagy felügyelt médiához való hozzáférést. Ez a jelenség hazánkban a – választási rendszerünk által már egyébként is előnyhöz jutó – gyűjtőpártoknak kedvez. Állításunk alátámasztásához két tényt szeretnénk felhozni. A pártoknak szánt költségvetési támogatás 92 százaléka a parlamenti pártokat gyarapítja és a médiatörvény értelmében

szintén csak ezek delegálhatnak tagokat az elektronikus média felügyeletét ellátó ORTT-be.

A gyűjtőpártok erősödése mellett a kisebb pártok egyik kitörési pontja ideológiai arcélük élesítése. Erre 2004/2005 során láttunk több példát, hiszen az SZDSZ nevét a „liberális” jelzővel egészítette ki, míg a Munkáspárt ugyanezt a „kommunista” jelzővel tenné. Az MDF letett ugyan a konzervatív jelző felvételéről, ám kommunikációjában ez a szó meghatározóvá vált.

Nagy számú bizonytalan szavazót megcélzó pártok mellett nehéz arra a kérdésre válaszolnunk, hogy mely párt(ok) képviselik a konzervativizmust. A gyűjtőpárti jelleg miatt szinte minden párt programja tartalmaz konzervatív elemeket. A politikai jobboldalon ugyanakkor nem lehet nem észrevenni a gyűjtőpártosodás – parlamenti pártok számának csökkenésében is megnyilvánuló – centripetális hatását. Ameddig 1990-ben az akkori jobboldali gyűjtőpárt MDF mellett a felekezeti alapon szerveződő KDNP, illetve a rurális rétegpártként jellemezhető FKGP képviseltette magát, addig – a liberális választási szövetségben induló Fideszt ide nem számítva – 1994 után három közel azonos erejű jobboldali pártot látunk. A Fidesz jobboldali fordulata után már négy, majd az MDF-ből kiváló MDNP-vel együtt öt jobboldali, magát konzervatívnak tekintő párt fedte le ezt a szavazói bázist. Ezek közül azonban a parlamenten kívüliek szavazóbázisa felőrlődött, s a „hasznos szavazat elve” alapján az esélyesebbnek tartott Fideszhez húz.

A millennium utáni Magyarországon használatos konzervatív fogalom tisztázásához Lánzi András 2002-es dolgozatát és az általa bevezetett *konzervatív paradoxon* fogalmát hívjuk segítségül. A kapcsolati tőkére és gazdasági befolyásra épülő status quo az MSZP-nek kedvez, ami a szocialista pártot struktúrakonzervatívvá teszi. A többségében az egykori állampárt nomenklatúrájához tartozó, a (gazdasági) hatalmon belüli elit pozíciója védelmében mérsékletre és fokozatos változásokra int, ami megfelel a politikai centrumban elhelyezkedő bizonytalan szavazók elvárásainak, s csak erősíti az MSZP (struktúra-) „konzervatív” jellegét. Ehhez társul a Kádár-rendszer örökségként a hatalom erős gazdasági és ebből eredően gyenge ideológiai legitimitációja. Lánzi szerint a baloldal államfelfogása azt sugallja, hogy az állam leveszi az egyének válláról a döntés felelősségét, s cserébe politikai passzivitást kér.

Lánzi jó érzéssel mutat rá a modern magyar konzervativizmus előtt tornyosuló további kérdőjelekre⁴, melyek közül ötöt emel ki. Elsőként a poszt-kommunista gondolkodásmód beidegződéseivel való vitát említi, amely a történelmet mint a fejlődés és felzárkózás gyors tempójú folyamatát látja, és ezzel eltávolít a lassabb, ám organikusabb fejlődéstől. Másodsor az internacionaliz-

⁴ Lánzi András: *Konzervatív kiáltvány*. Attraktor Kiadó, Gödöllő-Máriabesnyő, 2002. p. 50.

mus térnyerése miatt a nemzet és a konzervatív fogalmainak újraértelmezésére mutat rá. Ilyen lehet a nacionalizmus negatív töltetű fogalmának a tudományosan megfélelőbb sovinizmussal való felváltása, teret engedve a pozitív patriotizmus (hazaszeretet) fogalmának. Harmadszor a szellemi tevékenység tekintélyének visszaállítására emlékeztet. Negyedszer a vallásossághoz való viszony tisztázását sürgeti. Ameddig a vallás hierarchikus struktúrájú, addig a demokrácia horizontális és sűrű változásnak kitett rendszer. Az értékeket nivelláló kultúripar és szekularizáció térnyerése mellett a konzervativizmus az egyház szocializációs szerepét, érték- és rendgeneráló képességét fontosnak tartja, így alkalmas közvetítő lehet az egyházak és az elvilágiasodó társadalom között. Végül kiemeli a konzervativizmus nyugati modell iránti elkötelezettségét, ami megkülönbözteti azt a baloldal Nyugat- és Amerika ellenességétől.

Az USA-ra való utalás vezet vissza bennünket a címben szereplő kérdéshez. Az USA-ban kidolgozott neokonzervatív eszmerendszer hipotézisünk szerint először a birodalmi érdeket alátámasztani hivatott keret volt, amely a globalizáció körülményei között határozta meg az amerikai külpolitika irányvonalát. George W. Bush hatalomra jutása és a szeptember 11-i terrortámadás után – elkerülendő a vietnámi háború folyamatosan csökkenő belpolitikai támogatottságát – a kezdetben külpolitikai tartalmú eszmerendszer egyre több értékalapú és ezáltal belpolitikai tartalmat kapott. Ennek csúcspontja a 2004. évi elnökválasztási kampány volt, amikor a külpolitikai törésvonal (Irak) mellett értékalapú kérdések kerültek a középpontba (egyneműek házasságkötése, vallásosság, az amerikai álom jövője stb.). Kérdés, hogy az érték-középpontúság csupán múltó eleme-e a neokonzervativizmusnak, avagy az hosszabb távon is meghatározó elemévé (mindenre kész válasszal rendelkező ideológiává) válik-e a közgondolkodásnak. Az amerikai *konzervatív forradalom* kisugárzása az iszlám vallási fundamentalizmus tükrében a Nyugat paradigmájának átértékeléséhez vezet. A terrorellenes harc okán a politika fogalmát használva „jobbra” tolódik a világ. Kérdés, hogy ebből mi szüremkedik át Magyarországra?

Robert Nisbet tanulmányában⁵ feleleveníti a Ronald Reagan és Margaret Thatcher nevéhez kötődő azt a korábbi konzervatív irányzatoktól megkülönböztethető neokonzervatív forradalmat, amely a privatizációs és egyéni felelősségvállalás példájának előtérbe állításával alapjaiban alakította át a Nyugat II. világháború után kialakult jóléti társadalmait.

Az angolszász konzervatív forradalmak nyomán megerősödő középosztály szavazói magatartása felértékelődött, ami a politikáról alkotott képünket is átformálta. A hagyományos kompetenciák közötti határ elmosódott, és az egyes irányzatokat megtestesítő politikusok személyisége rivaldafénybe került.

⁵ Robert Nisbet: *Konzervativizmus – Álom vagy valóság?* Tanulmány Kiadó, Pécs, 1996.

A mintaadó USA-ban Bill Clinton, míg az öreg kontinensen Tony Blair volt az első, aki sikeresen társította a baloldal hagyományos szociális gondoskodó attitűdjét a jobboldal gazdasági kompetenciájával. Mindketten azt ígérték, hogy az addiginál szélesebb rétegeket emelnek be a jólét és fogyasztás körébe, és mindezt nem adóemeléssel, hanem a gazdasági fejlődésből eredő többletből finanszírozzák. Ez a fordulat érintetlenül hagyta a neoliberais gazdaságpolitika dominanciáját, ami időközben számos nemzetközi pénzügyi szervezet dogmájává vált, és inkább a világgazdaság fél-perifériáján talál kihívókra. A hagyományos bal-jobb dichotómia ezért is egyre kevésbé alkalmazható világszerte és így hazánkban is.

Mindezek alapján miért gondoljuk azt, hogy Magyarországon csak a modern konzervativizmusnak van jövője? Mint azt fentebb láttuk, a hazai hagyományokba illeszkedő nemzeti szabadelvűség társadalmi bázisa felmorzsolódott, vonzereje két vesztes háború és a történelmi ország elvesztése miatt megcsappant. A hetvenes-nyolcvanas évek óta lehetővé vált turistautak alkalmával tapasztalható, illetve a televízióból megismert nyugat-európai jóléti modellek kisugárzása a rendszerváltás után felerősödött, ám mindez nemzetközileg változó környezetben. A határokon átívelő interakciók gyors növekedésével leírható globalizáció Nyugaton az életszínvonal csökkenését, míg Kelet-Közép-Európában a vártnál lassabb emelkedését eredményezi.

E folyamatokra kell a magyar pártoknak programjaikban megoldási javaslatokat találni. A nyugati megoldások szolgai másolása – a XIX–XX. század fordulójához hasonlóan – már nem járható út. A magyar pártrendszerre jellemző gyűjtő- és kartellpártosodás megemeli a politikai arénába lépés és ott maradás költségeit, így csökken a politikai alternatívákat megjelenítő pártok száma. A jobboldalt is meghatározó egységesülés az 1998–2002 közötti ciklusban erősödött fel. Az Orbán-kormány négy éve alatt első lépések történtek a status quo elit hatalmi pozícióinak ellensúlyozására. Az igazsághoz tartozik, hogy globalizálódó világunkban – programja megvalósításához és társadalomirányítási céljai megvalósítására – minden pártnak szüksége van az állam hatalmi és anyagi eszközeire. A legnagyobb figyelmet keltő csata a kulturális ideológiai síkon zajlott, ami a baloldal két pártja közötti egyik fontos összekötő kapocsként egyben tartotta a szocialista és liberális ellenzékét. A jobboldal számos kormányzati lépésével rehabilitálta a nemzeti szimbólumokat és közösségteremtő rendezvényekkel széles tömegeket szólított meg. Ehhez a millenniumi ünnepségsorozat szolgált keretül. Bár a kétharmados törvények és a múltat árnyaltan látó és láttató baloldal ellenkezése miatt nem kerül(het)t sor közjogi reformokra, nem lehet nem észrevenni, hogy a múzeumi tárgyak-

ká visszaminősített szimbólumok és ikonok étellel való megtöltése mozgósító erővel bírt. Ilyen volt a (a balsors mellett az ezeréves ország dicsőséges múltjának vállalható részére emlékeztető) Szent Korona tisztelete, a nemzeti szabadelvűség meghatározó politikusinak (például a mártírhalált halt volt miniszterelnök, gróf Tisza Istvánnak) és eszméinek (például egységes kultúr-nemzet, gazdasági patriotizmus stb.) felelevenítése. Ezt hitelesítette a jobboldal társadalmi bázisának számító (főként vidéki városokban élő) középosztály gazdasági támogatása (Széchenyi-terv, családi gazdaságok támogatása, autópálya-építés). A 2002. évi országgyűlési választás első fordulójának eredményei a status quo-t védő és azt a maga javára megváltoztatni kívánó erők minden korábbinál nagyobb összecsapása volt. Majdnem 50 körzetben múltott ezer vagy ennél kevesebb szavazaton az eredmény, és a jobboldal összességében is csupán öt-hat mandátummal maradt alul. A modern konzervativizmust zászlajára tűző jobboldal ekkor érte el rendszerváltás utáni csúcspontját. Az addig széttöredezett jobboldal szimpatizánsai karnyújtásnyira látták magukat a győzelemtől, az államszocializmus idején elszenvedett sérelmek szimbolikus rehabilitációjától és a status quo elit gazdasági pozícióinak megrendítésétől. Ehhez a Fidesz-MDF közös listáját látták hatékony eszköznek. A kisgazda, nemzeti radikális, kereszténydemokrata és nemzeti szabadelvű polgárok két forduló közötti összefogásának lendülete hozta létre a polgári körök mozgalmát, amely 2005 közepére 160 ezres tömeggé duzzadva több tagot számol, mint az összes politikai párt együttvéve. A jobboldal – újvilági mintákat követve – kiépítette agytrösztökből, médiabirodalomból, vállalkozói és szellemi holdudvarból álló intézményrendszerét, melynek segítségével a győzelem esélyével várhatja a 2006. évi választásokat. Arra a kérdésre viszont, hogy ez a konzervativizmus mennyire tud modern maradni abban az értelemben, hogy globalizálódó makrokörnyezetünk és a nyugati modellhez felzárkózó mikrokörnyezetünk kérdéseire adekvált válaszokat találhasson, illetve arra, hogy e válaszok csupán formájukban, megjelenésükben, vagy tartalmilag is a gondolkodás fősodrában tudnak-e maradni, csupán az idő adja meg a választ.

A szerző politológus, a Magyar Tudományos Akadémia Politikatudományi Intézetének tudományos munkatársa.